

«مسئولیت اجتماعی» کلید تحقق عدالت، بر اساس معارف رضوی

پژوهشگر مدرسه عالی فقاहत عالم آل محمد(ع) در بیست و هشتمین پیش نشست کنگره جهانی حضرت رضا(ع) که در مدرسه عالی فقاहत برگزار شد، اظهار کرد:مسئولیت اجتماعی، سامانه‌ای اخلاقی -اجتماعی برای تحقق عدالت در جامعه‌است و مؤلفه‌های اصلی این سامانه بنیاد اخلاقی، سودرسانی، پایداری

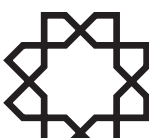
و ذیل سنن الهی بودن است.

به گزارش آستان نیوز، حجت‌الاسلام حامد محمد جانی ادامه داد:این سامانه در ذات خود، اخلاقی ومبتنی بر اخلاق اجتماعی قدسی است. یعنی تعهدات و وظایف افراد در قبال یکدیگر، ریشه در ارزش‌های اخلاقی و دینی دارند.

نکته‌ها

حجت الاسلام و المسلمین ناصر رفیعی

زُهر ا زنگنه | اگر نگاهی

به اسناد تعمیرات و ساخت وسازهای حرم مطهر در دوره‌های مختلف تاریخی بیندازیم، لایه‌لای آن‌ها علاوه بر اسناد مربوط به نام مکان‌های تعمیر شده، میزان و هزینه مصالح به کار برده‌شده و اجرت کارگران، اسنادی هم وجود دارد که درباره افرادی است که جنس کارشان با بقیه شاغلان در حرم مطهر متفاوت بوده‌است. طریف، دقیق و لطیف بودند مانند شغلشان. بعضی‌هایشان در دنیای رنگارنگ کاشی‌ها سیر می‌کردند و بعضی‌ها تیره و روشن نقاشی‌ها و گچ‌بری‌ها را کم و زیاد می‌کردند، برخی قلم به‌دست، خطوط زیبایی نگاشتند و بعضی‌ها هم تصاویری با دوربین‌هایشان ثبت می‌کردند تا قابی ماندگار بسازند.

■ **ذکر مشاغل هنری در بیش از ۴۰۰ سند**

دفاتر توجیهات ومقررات، استیفانامچه‌ها، طومارهای تعمیرات، دفاتر اوارجه و قبض‌های وصول، همگی توضیحاتی درباره این ساخت وسازها، تعمیرات و جزئیات آن‌ها دارند. در این میان اما حدود ۴۲۸ سند مربوط به میزان و منابع پرداخت‌های موجب مشاغل هنری است. استیفانامچه در واقع سندهایی هستند که عموماً مربوط به دوره افشار به‌اند و مطابق آن، قراردادی با معمارباشیان خارج از آستان (معادل پیمانکاری در عصر حاضر) بسته می‌شده‌است.

در همه اسناد آرشیو مدیریت اسناد سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی از مشاغل هنری مانند طراح کاشی و کاشی‌ساز، کاشی‌پز، سنگ‌تراش، معمارباشی، کتیبه‌نویس، گچ‌بر، مقرنس‌کار، نقاش زرگر و عکاس یاد شده که تقریباً در هر سه دوره صفویه، افشاریه و قاجار فعال بودند.

در گفت‌وگو با اعظم نرگه‌کرده، مسئول امور نمایه‌سازی

و مستندسازی اسناد مرکز اسناد آستان قدس رضوی که تحقیقات کاملی در این زمینه دارد، چند مورد ویژه از

این مشاغل را بررسی می‌کنیم.

گفتنی است اسناد این حوزه تا پیش از دوره پهلوی

بررسی شده و قطعاً با بررسی اسناد دوره بعد، اطلاعات بیشتری از پیشه‌های هنری بدست خواهد آمد.

■ **نقاش طلا به‌دست**

قلم‌مو به‌دست می‌گرفتند و رنگ‌ها را ترکیب می‌کردند و در و دیوار را نقش می‌زدند، نقش‌هایی که گاهی رنگ طلا داشت. در مورد نقاشان زرگر ۲۶ سند تاریخی ازجمله سندی مربوط به سال ۱۲۶۷ قمری در حرم مطهر یافت می‌شود. استادانی که نقش‌های زیبا و ظریف طرح‌های خطایی و اسلیمی و ترنج‌های ایوان‌ها و شمشه‌های شنگرف مسجد بالاسر مبارک و نقاشی‌های رواق‌های دارالاحفاظ و... شاهکارهای به‌جا مانده از آن‌هاست.

نظرکرده درباره این هنر و تأثیر آن بر زیبایی حرم مطهر بیان می‌کند: «میرزا محمدباقر نقاش باشی یکی از این هنرمندان شاخص دوره قاجار است که بیشتر نقاشی‌های دارالسیاده اثر او است. هنرمند دیگر هم که در بسیاری از اسناد از او نام برده شده، محمد صالح بیگ نقاش است که در دوره افشاریه زندگی می‌کرده و نامش مانند میرزا محمدباقر نقاش باشی در بسیاری از این اسناد تکرار شده‌است».

از بررسی سبک‌های هنری آن دوره چنین برمی‌آید زمانی که نادر فاتحانه از هند بازگشت، علاوه بر غنایمی مانند اشیای نفیس و جواهرات، گوه‌رهای دیگری را نیز به غنیمت با خود به ایران آورد. او یگانه‌های تمام اصناف هنری را با خود همراه کرد و پس از دادن مواجب و خرج کافی، این معماران، نجاران، خاتم‌کاران و درودگران و نقاشان را برای ساخت بناهایی در کلات و مشهد گمارد تا نامش را در تاریخ ماندگار کنند.

البته هنرمندان نقاش، هنر دیگری هم در چننه داشته‌اند و آن زرگری است. آن‌ها رنگ‌های لاجورد، شنگرف و طلایی را با ورقه‌های طلایی فرنگی با هم می‌آمیختند تا نقاشی‌هایشان را با طلا بیا می‌زد. یکی از این نمونه‌ها نقاشی ترنج‌های دور گنبد مطهر است که در ۱۱۶۰ قمری با هزینه ۴ تومان و ۳۰۰ دینار انجام شده است. نمونه دیگر نقاشی‌های چشم‌نواز فضاهای حرم در دارالسعاده دیده می‌شود که به پاس خلق آن در ۱۲۷۲ قمری به نقاشان زرگری با نام‌های مشهدی عباس، ملا

والله اعلم
بماوالکم

افسکم
وال

السننکم
فی سبیل
الله

خدا را، خدا را،

در باره جهاد در راه

خدا به مال‌هایتان و

به جان‌هایتان و به

زبان‌هایتان.

برش

رقص قلم بر کاشی

هنرمندان دیگری که ابزار کارشان قلم بوده، کتیبه‌نویسان بودند. آنان با قلم خطوط زیبا می‌آفریدند و آن‌ها را روی صفحات کاشی منتقل می‌کردند تا بر سردرها، دیوارها، محراب‌های مساجد و دیگر بناهای تاریخی مذهبی و غیرمذهبی بنشینند. صاحبان پیشه‌ای که در ۳۰۲ سند مربوط به مرمت کتیبه‌ها بسیار از آن‌ها نام برده شده و هنوز هم کم و بیش وجود دارند.

وی افزود: هدف غایی این سامانه، سود رساندن به جامعه است؛ این سودرسانی می‌تواند در ابعاد مختلفی مانند رفاه اقتصادی، عدالت اجتماعی، امنیت و سلامت جامعه نمود پیدا کند. مسئولیت اجتماعی صرفاً به انجام وظایف فردی محدود نمی‌شود، بلکه باید به ارتقای سطح زندگی و رفاه جامعه

شریک است؛ بنابراین وظیفه داریم وقتی کسی گناهی را مرتکب می‌شود از این گناه او اظهار ناراحتی کنیم، چرا که این کار ممکن است او را متنبیه و آگاه کند. بخش دوم این حدیث نورانی امام رضا(ع) به این موضوع اشاره دارد که هر کسی ظالمی را یاری

نیکو کار و بر خی اهل گناه و معصیت هستند. بر اساس حدیثی از امام رضا(ع) اگر کسی انسان معصیت‌کار را دوست داشته باشد، خودش هم معصیت‌کار است. کسی که انسان معصیت‌کار را دوست دارد در واقع در گناهی که او مرتکب شده

بر اساس اسناد به جا مانده از صفویه تا قاجار به، مشاغل هنری متعددی در مجموعه حرم مطهر رضوی وجود داشته است

آنان که شغلشان زیبایی حرم بود

محسن بوردی - استادان بزرگ

این پژوهشگر می‌گوید: «تعمیرات کاشی‌کاری صحن عتیق در سال ۱۱۴۸ به استاد صالح معماریاشی واگذار شده که او هم استاد محمد جعفر کاشی‌تراش را مأور به این کار کرده است. سند دیگر مربوط به اجرت نصب کاشی‌های صحن عتیق به مبلغ ۱۲۹ تومان و هزار و ۸۶۶ دینار است که با کمک استاد علی نقی معمار در دوره قاجاریه انجام گرفته است. نکته این سند این است که خشت‌های کاشی به کار برده شده در صحن عتیق، توسط استادان اصفهانی از جمله استاد بدیع کاشی‌کار به صورت دستی به عمل آمده و تعداد آن ۹۴ قالب بوده‌است».

تعمیرات دستی کاشی‌ها در عصر قاجار هم ادامه داشته که نظرکرده در این باره توضیح می‌دهد: «در این دوره، هزینه کاشی‌کاری‌های صحن عتیق در ذی‌القعده ۱۲۵۷ در روزنامه‌چای به مهر حاجی میرزا عبدالوهاب به مبلغ ۵ تومان و ۵ هزار و ۷۶۰ دینار ثبت شده است. همچنین کاشی‌کاری رواق دارالحفاظ در ۱۲۵۴ قمری مورد مرمت قرار گرفته که استاد محمد جعفر کاشی‌تراش این مهم را برعهده داشته‌است».

با اینکه معرق‌تراشی پرزحمت‌تر و سخت‌تر از طراحی کاشی، کاشی‌کاری و کاشی‌پزی است، اما نام این هنرمندان در اغلب اسناد به صورت مشخص ذکر نشده و تنها به پرداخت مواجب و انعام و اجرت‌شان در کنار بقیه کارکنان بسنده شده‌است.

■ **چینش چندبندی قاب‌ها**

یکی از عناصر تزئینی معماری که در زیبا سازی بناهای ایرانی به‌خصوص مساجد و مقبره‌ها وجود دارد، مقرنس‌کاری است. این هنر معماری و تزئینی چه از نظر کثرت استعمال و چه از نظر تعدد و مواد و

پرداخت مواجب به شاغلان این حوزه در اسناد ثبت شده است. در مجموع تعداد ۹۳۰ سند وجود دارد که واژه کاشی و اصطلاحات مربوط به آن در آن‌ها ذکر شده است و تنها چهار مورد آن مربوط به طراحان کاشی است. نمونه این اسناد، سند پرداخت مبلغ ۹ هزار و ۹۰۰ دینار عراقی در سال ۱۰۵۳ قمری به یک شخص کاشی‌تراش و پرداخت مبلغ ۱۳ تومان و ۵۹۰ دینار به اسناد تقی کاشی‌پز در سال ۱۲۵۹ قمری برای کاشی‌تراشی اماکن متبرکه به عنوان مواجب بوده است».

■ **بازی خاک کاشی در دست هنرمند**

دیگر پیشه‌ای که هنرمندانه بر در و دیوار حرم مطهر جا خوش کرده، معرق‌تراشی است. هنرمند معرق‌تراش با سوهان و تیشه به جان کاشی‌های الوان ساده می‌افتاده و آن‌ها را با الگوی گل‌ها و خطوط طرح کاشی برش می‌زده است. به وقت جای دادن قطعات روی دیوار هم، استاد معرق‌کار تمام آن‌ها را مانند جورچینی کنار هم می‌چیده تا در نهایت زیبایی را روی دیوارها بنشانند. از به‌کارگیری این هنر در حرم مطهر ۲۶ سند تاریخی موجود است. نظرکرده می‌گوید: «از دیگر اسناد مهم تعمیرات، استیفانامچه‌هاست که به عنوان قرارداد تعمیر یا ساخت وساز اماکن متبرکه رضوی بین معماران خارج از آستان قدس و امنای تعمیرات و اکثر آ‌در عهد افشاریه تنظیم می‌شده‌است».

منجر شود. این پژوهشگر حوزه معارف اسلامی با اشاره به نتایج مسئولیت اجتماعی تصریح کرد: اثرات و نتایج سودمند سامانه «مسئولیت اجتماعی» باید پایدار و ماندگار باشند. به عبارت‌ی، این سامانه نباید صرفاً به اقدامات مقطعی و کوتاه‌مدت محدود شود، بلکه باید در بلندمدت نیز منافع جامعه را تأمین کند.

و یا او را احترام کند، خودش هم ظالم است. یکی از

چیزهایی که در اسلام به آن بسیار اهمیت داده شده،

دفاع از مظلوم است. انسان مؤمن از ظلم به دیگران و

یاری کردن ظالم دوری می‌کند، چرا که می‌داند ظالم

در معرض خشم و غضب خداوند قرار دارد.

چه از نظر وسعت، اهمیت به‌خصوصی دارد.

مقرنس‌کاری هنر طاقچه‌بندی تزئینی است که در زیرگنبد‌ها، ایوان‌ها و درگاه‌ها و در موارد خاص در سقف داخلی تالارهای ویژه و با استفاده از آجر و گچ و کاشی خلق می‌شده و انواع مختلفی مانند مقرنس جلوآمده، مقرنس روی هم، مقرنس معلق و لانه زنبوری دارد.

در دوره صفویه که عصر طلایی این هنر است، مقرنس نقش کاملاً تزئینی دارد و در سرستون‌ها به کار می‌رفته و از عمق بیشتری برخوردار بوده است. در دوره افشاریه این هنر کمرنگ‌تر شده و جایش را به شمشه‌های نقاشی شده توسط هنرمندان نقاش می‌دهد و احتمال اینکه سبک‌های هندی در نقاشی‌ها قالب باشد وجود دارد. در دوره قاجار این هنر دوباره اوج می‌گیرد و به سبک زیبایی در رواق‌ها و ایوان‌ها به‌خصوص در رواق دارالسعاده جلوه‌گری می‌کند.

وی تعداد اسناد مرتبط با این شغل را ۷۰ مورد برمی‌شمرد و درباره آن‌ها توضیح می‌دهد: «اسنادی مرتبط با مقرنس‌کاری قسمت‌های مختلف حرم مطهر وجود دارد که در قالب دفاتر روزنامه‌چه تعمیرات، قبض وصول پرداخت حق الزحمه معماران و کاشی‌کاران، برات‌های هزینه، صورت‌های جمع و خرج، دفاتر توجیهات و قراردادهای استیفانامچه تنظیم شده است. قدیمی‌ترین این اسناد، سندی مربوط به سال ۱۱۴۷ قمری در دوره افشاریه است».

در اسناد تعمیرات به‌خصوص دوره قاجار، از این هنر بسیار زیاد یاد شده است. به عنوان مثال مقرنس‌کاری‌های دو ایوان صحن جدید که در سال ۱۲۷۲ قمری صورت گرفته و به تصدیق آقا اسماعیل معماریاشی رسیده است. سند دیگر هم مربوط به مبلغ هزینه‌شده برای مقرنس‌های سقاخانه درون صحن عتیق معروف به سقاخانه طلای نادری است که در سال ۱۲۵۴ تعمیر شده و به مهر عبدالوهاب بن محمدحسین رضوی، مباشر تعمیرات رسیده است».

■ **رقص قلم بر کاشی**

هنرمندان دیگری که ابزار کارشان قلم بوده، کتیبه‌نویسان بودند. آنان با قلم خطوط زیبا می‌آفریدند و آن‌ها را روی صفحات کاشی منتقل می‌کردند تا بر سردرها، دیوارها، محراب‌های مساجد و دیگر بناهای تاریخی مذهبی و غیرمذهبی بنشینند. صاحبان پیشه‌ای که در ۳۰۲ سند مربوط به مرمت کتیبه‌ها بسیار از آن‌ها نام برده شده و هنوز هم کم و بیش وجود دارند.

نظرکرده برخی از اساتید این هنر در دوره صفویه را معرفی می‌کند: «خوش‌بختانه نام اغلب کتیبه‌نویسان دوره صفوی بر آثار هنری‌شان به جا مانده است. اما در برخی موارد هم نام آن‌ها وجود ندارد که یا به علت حذف نام هنرمند پس از مرمت اثر در دوره‌های بعدی بوده و یا اینکه خود کاتب، نامش را از بین چند کتیبه فقط روی یکی ثبت می‌کرده است».

محمد رضا امامی مهم‌ترین هنرمندی است که نامش به عنوان کتیبه‌نویس در دوره صفویه ثبت شده و آثارش به نقاط مختلف حرم مطهر زیبایی بخشیده است. علیرضا عباسی، عنایت‌الله و محمدحسین شریف دیگر اساتید کتیبه‌نویس این دوره‌اند که نامشان در کنار آثارشان به جا مانده است.

امادر کنار این نام‌ها، اسامی دیگری نیز در کتیبه‌های دوره صفویه وجود دارد: اساتید معماری چون کمال الدین یزدی، محمد شریف ولد عرب معمار شیرازی، شجاع بنا اصفهانی، استاد علی بنا و حسن خادم گیلانی و بانیان ساخت این بناهای تاریخی مانند میرزا احمد عامری امین‌باشی و عباس قباد بیگ ابیشیک آقاسی و خواجه صفر گیلانی.

نظر کرده در پایان، توضیحاتی درباره ادامه روند رشد این هنر در دوره قاجار می‌دهد: «سبک و سیاق کتیبه‌نگاری در دوره قاجاریه تا حدی مشابه دوره صفوی ادامه یافت و رشد پیدا کرد که می‌توان آن را تقلیدی از آثار بزرگ دوره پیش از خود دانست. تنها تفاوت در کتیبه‌های این دوره، مضامین آن‌هاست که متناسب با اوضاع سیاسی آن دوره متغیر بوده است».

